

Erasmus: een kind van de Moderne Devotie

Ronald van Raak

‘Ootmoed’. Dat is een mooie waarde; een kernbegrip van de Moderne Devotie. Ootmoet is nog niet zo gemakkelijk in het hedendaags te vertalen, ik hou het op deemoed, of bescheidenheid. Niet alleen als een manier van doen; zo van, kijk mij eens bescheiden zijn. Maar een manier van in het leven staan; een bescheidenheid tegenover anderen. Desiderius Erasmus is denk ik een van de minst ootmoedige mensen in de geschiedenis van de filosofie in ons land. Dit was een man die zich graag groot maakte en zichzelf volop vermarkte. Het portret van Erasmus is een symbool van wijsheid en van geleerdheid, maar deze afbeeldingen liet hij doelbewust van zichzelf maken. Om daarna in schilderijen, in tekeningen en medaillons te laten verspreiden, om zijn naam en bekendheid te vergroten. Om zo voor zichzelf een markt te creëren en boeken te verkopen en financieel zijn onafhankelijkheid te verzekeren. In de ogen van devoten was dit geen vorm van ootmoed, maar van hoogmoed – het moet voor hen een zonde zijn geweest.

Erasmus was een bastaard, geboren als het onwettige kind van een priester en zijn huishoudster, en daarmee het product van een zonde. Toch zou hij in de eerste decennia van de zestiende eeuw uitgroeien tot een van de meest gevreesde en geliefde denkers in heel Europa. In een tijd dat de Moderne Devotie haar hoogtepunt had bereikt en onder druk kwam te staan, door de Reformatie. En ook door het humanisme, waarvan Erasmus bij uitstek een symbool zou worden. Zijn afkomst sloot voor Erasmus de weg naar een kerkelijke betrekking af, ook al zou hij priester worden, net als zijn vader. Die vader vertrok uit zijn leven, maar zou geld nalaten voor een opleiding. Die kreeg Erasmus aan de Latijnse school in Deventer, de stad van de Moderne Devotie. De Deventer school was destijds de enige in noordelijk Europa waar onderwijs werd gegeven in de geest van het humanisme. En juist die combinatie van devotie en humanisme heeft het denken van Erasmus beïnvloed. Zozeer dat ik hem een kind wil noemen van de devotie.

De Moderne Devotie was een beweging van katholieke leken, van mannen en vrouwen die leefden in gemeenschap van goederen en in gezamenlijkheid op zoek gingen naar hun eigen inzicht in God. Een geestelijke beweging die in de veertiende eeuw begon in Deventer en zich in de vijftiende eeuw verspreidde over grote delen van noordwest Europa, maar met de Reformatie in de zestiende eeuw snel verdween. Een verband leggen tussen Erasmus en de devotie is in het onderzoek naar Erasmus niet gebruikelijk – dit lijkt zelfs een taboe. Zo stelde Sandra Langereis in haar overigens prachtige biografie van Erasmus dat de moderne devoten aan de intellectuele ontwikkeling van de jonge Erasmus niets zouden hebben bijgedragen.¹ Daarin herhaalde zij een dominant opvatting in het internationale Erasmusonderzoek, dat lijkt uit te gaan van het uitgangspunt dat een grote geleerde als Erasmus niet gevormd kan zijn door een

beweging van eenvoudige mannen en vrouwen, die zelf weinig ideeën hebben gepubliceerd.

Daar komt bij dat de Moderne Devotie voor veel onderzoekers nog altijd een slechte naam heeft. Wellicht komt dit door Johan Huizinga, door wie ook ik voor het eerst kennismakte met de moderne devoten. De grote historicus, die zo belangrijk is geweest voor de cultuur- en ideeëngeschiedenis van de veertiende eeuw, in het beroemde *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919). Waarin Johan Huizinga allerlei geestelijke stromingen welwillend en in hun eigenheid probeerde te schetsen, maar over de moderne devoten ronduit neerbuigend was. Hij schreef over 'de stille, effen grijze sfeer der moderne devotie' en 'de enstige mannen en de gedweë burgervrouwtjes', die onderwerp zouden zijn geweest van 'geestelijke dressuur' en daardoor zouden leiden aan een 'piëtistische onnoozelheid'.² Een protestantse kijk op de devotie – als u het mij vraagt – maar een die vrees ik erg invloedrijk is geweest. In ieder geval tot in de jaren negentig, de tijd dat ik studeerde en voor het eerst kennismakte met de devoten – en met die beeldvorming.

In 1989 ging ik geschiedenis studeren in Rotterdam en daar leerde ik de protestantse opvatting over de Moderne Devotie, als voorloper van de protestantse Reformatie. Toen ik filosofie ging studeren werd mij geleerd dat de Moderne Devotie een belangrijke geestelijke beweging was, maar geen verband gelegd met de filosofen in die tijd – en zeker niet met Erasmus. Na mijn studies werd ik actief in de socialistische beweging, onder meer als lid van de Tweede Kamer, voor de SP. In de socialistische geschiedschrijving was wel degelijk aandacht voor het christendom, zeker voor allerlei zogenaamde ketterse bewegingen, als vermeende voorlopers van het verzet tegen de macht. Maar ook hier kwamen de moderne devoten er slecht vanaf, omdat zij helemaal niet in verzet kwamen en voor deze socialisten veel te ootmoedig waren.³ Zo hoorde ik steeds over het belang van de devoten, om vervolgens te leren waarom zij toch niet zo belangrijk waren. Reden waarom ik zelf maar onderzoek heb gedaan, in het essay *Het* begon in Deventer.⁴

Op dit moment ben ik bezig met de afronding van een overzicht van de filosofie in Nederland, vanaf het jaar duizend tot aan tweeduizend. Dat is een leerzame oefening, die interessante vragen oplevert. Zoals de vraag wat filosofie eigenlijk is. In de klassieke canon lijkt het of de filosofie een aangelegenheid was van mannen, maar dat verandert als je het perspectief wat verbreed, zoals naar de christelijke mystiek. Dan zijn er volop vrouwen, zoals in de beweging van de moderne devoten. De vraag is ook wat humanisme is. Het huidige beeld is dat van een geestelijke beweging voor atheïsten. Dit is echter een beeld dat pas is ontstaan met de oprichting van het Humanistisch Verbond, in 1946. Dit was een breuk met het verleden, waar in onze gebieden steeds sprake was van een christelijk humanisme. Zeker in het geval van Erasmus, de priester die zich niet verzette tegen het christendom, maar dat wilde zuiveren. Op zoek naar een

manier voor mensen om voor zichzelf te bepalen hoe zij Christus het beste konden navolgen.

In het christelijke denken is de wereld geschapen door God en in die schepping laat deze schepper zich ook kennen. In alles wat bloeit op aarde en alles wat daarop lijdt.

Franciscus van Assisi zocht God in het aangezicht van de lijdende medemensen, in wie hij ook het lijden van Christus zocht. De mens is eveneens een denkend wezen en in die rationaliteit meenden veel theologen het goddelijke te kunnen zien. Thomas van Aquino werd een grootmeester van de scholastiek, zoals met zijn pogingen tot logische bewijzen voor het bestaan van God. Naast deze meer zintuiglijke en rationele wegen naar God was er nog een derde: dat is de mystieke. Een zoektocht naar kennis in het eigen innerlijk, zoals in de traditie van Hadewijch. Voor een goed begrip van het denken in de Lage Landen lijkt het mij belangrijk om elk van deze drie denktradities de juiste plek te geven. Dit was ook iets waar Titus Brandsma, de naamgever van deze lezing, aandacht voor vroeg, in zijn waardering voor de bijzondere rol van de Moderne Devotie.

Descartes en Spinoza waren ongetwijfeld de belangrijkste filosofen in de Nederlanden; hun *Principia* (1644) en *Ethica* (1677) zijn nog altijd voorbeelden van prachtige filosofie, die het denken in de hele wereld diepgaand hebben beïnvloed. Hun rationele en systematische wijze van denken heeft het beeld van de wijsbegeerte ook mede gevormd. Daardoor is het belang van andere methoden van filosoferen wat meer op de achtergrond geraakt. Als we kijken naar de geschiedenis van de wijsbegeerte in ons land, dan zien we hier vooral een verzet tegen een systematisch denken en een voorkeur voor een christelijk humanisme. Een traditie die te herleiden is tot de vijftiende eeuw, bijvoorbeeld in het werk van Wessel Gansfort, de theoloog die verbonden was met de Moderne Devotie. Een traditie die door de eeuwen heen in ons land is blijven bloeien, tot in de eerste helft van de twintigste eeuw. Denk aan de filosofie van Philip Kohnstamm, de vrijzinnige liberaal, die in de jaren dertig zijn denken omschreef als een 'bijbels' humanisme.

Wat was eigenlijk het humanisme van Erasmus? Natuurlijk greep hij terug op denkers in Italië, waar het humanisme was begonnen: op auteurs als Lorenzo Valla. Net als deze Italiaanse humanisten nam hij een voorbeeld aan grote denkers uit de klassieke Oudheid, onder wie Cicero. Misschien nog wel belangrijker voor Erasmus was echter de traditie van het vroege christendom, dat hij onder meer vond bij de kerkvader Hieronymus, over wie hij een lovende biografie schreef. Met een lofrede op de geest van vrijheid van deze oude monniken: 'Het monnikendom was toen niets anders dan een grote oefening in het vrije, ongehinderde leven dat zo typerend was voor die eerste eeuwen: het christendom in zijn meest zuivere vorm', zo schreef Erasmus.⁵ Een waardering voor Hieronymus die hij had geleerd op de Latijnse school in Deventer. Een geïdealiseerde opvatting over het vroege christendom, die zo goed paste bij de ideeën van de moderne devoten, die Erasmus als leerling in Deventer goed had leren kennen.

Het humanisme in de Italiaanse gebieden kwam voort uit een idee van renaissance, of van 'wedergeboorte', of een terugverlangen naar een verloren cultuur van de Romeinse Oudheid. Voor filosofen uit de Lage Landen, onder wie Erasmus, was dit een vreemd verleden, omdat de noordelijke Nederlanden geen deel van die Romeinse geschiedenis waren geweest. Een terugverlangen naar iets wat men niet had gehad. Erasmus verzette zich ook tegen wat hij 'ciceronianen' noemde, of mensen die zich gingen gedragen als klassieke denkers, waardoor dit humanisme voor hem tot een intellectuele pose werd. Filosofie moest voor Erasmus meer zijn dan een terugverlangen en een actuele waarde hebben. Zo had hij het ook geleerd, op de Latijnse school in Deventer. Waar onder leiding van Alexander Hegius leerlingen leerden om goed te schrijven, in mooi Latijn, maar ook om onderling Latijn te spreken. Ook buiten de klassen en als het ging om alledaagse zaken. Zo werd dit Latijn voor Erasmus een levende taal, voor actuele onderwerpen.

De beweging van de Moderne Devotie startte op het moment dat de boeteprediker Geert Grote in 1374 zijn ouderlijke huis in Deventer opende voor een groep vrouwen. Die ging hier leven in gemeenschap van goederen en in een geestelijk verband, naar het voorbeeld van de eerste christenen. Een beweging die snel groeide en zich verspreidde over het noordwesten van Europa en rond het jaar 1500 zo'n 400 gemeenschappen moet hebben gehad, waarvan maar liefst twee derde voor vrouwen. Gemeenschappen van leken en ook van kloosterlingen, die zich niet afkeerden van de wereld, maar daarin actief bleven. Een beweging waarin mensen zelf op zoek gingen naar kennis en inzicht, maar in nauwe verbondenheid met broeders en zusters. Een beweging waarin boeken een belangrijke rol speelden en waarin broeders en ook zusters schreven. Als een bron van inkomsten, bijvoorbeeld door het afschrijven van boeken, maar ook als geestelijke oefening. Gedachten werden zo met broeders en zusters gedeeld en onderling besproken.

Het bekendste boek uit de modern-devote traditie is natuurlijk *De imitacione Christi*, of *De navolging van Christus* (1441) van Thomas a Kempis. Het meest uitgegeven, verkochte en gelezen boek uit ons land: vorig jaar verschenen nog twee edities, in de vertalingen van Jacques Koekoek en Frank de Roo. *De navolging van Christus* werd belangrijk in de Reformatie en omarmd door groepen piëtistische protestanten. Het boek was eveneens van belang voor de katholieke contrareformatie en inspiratie voor de *Excercitia spiritualia*, of *De geestelijke oefeningen* (1548) van Ignatius van Loyola, dat is het handboek van de orde van de jezuïeten.⁶ Een boek dat kunstenaars inspireerde, onder wie Vincent van Gogh, en dat door dichters werd vertaald, onder meer door Willem Kloos. Het is opmerkelijk dat *De navolging van Christus* door de eeuwen heen door zoveel en door zo verschillende groepen mensen werd toegeëigend. Dit laat zien dat de Moderne Devotie veel meer is dan een voorloper van de Reformatie.

Het christendom heeft een dubbelzinnig karakter. Enerzijds was er de beweging van de eerste christenen, die de gelijkwaardigheid predikten van ieder mens en die het Romeinse gezag niet erkenden boven God; een beweging van verzet tegen de macht van de Romeinse keizers. Waarbij de christelijke moraal werd gezien als kritiek op het gedrag van de Romeinse elites. Anderzijds werd onder Constantijn de Grote het christendom tot een staatsgodsdienst voor het Romeinse Rijk; een leer voor het behoud en de bevestiging van de politieke status quo. De moderne devoten verwezen niet voor niets naar de vroege christenen, naar de periode dat het christendom niet was ingebed in de macht en een leer was tegen onderdrukking en machtsmisbruik. De moderne devoten wilden economisch onafhankelijk zijn en, zolang als het kon, als lekenbeweging niet afhankelijk zijn van de kerkorganisatie. Zelfs nadat rond 1450 de druk op de moderne devoten toenam om kloosters te vormen, moeten die toch een relatieve autonomie hebben gehad.

De moderne devoten waren ootmoedig en zeker niet bereid tot verzet, dat paste helemaal niet in het devote denken. Maar toch waren zij wel degelijk een gevaar, mede door die ootmoedigheid. Gemeenschappen van de devoten vormden een alternatief. Een andere manier van het beleven van het christendom, anders dan die van de katholieke kerk; van de corruptie en het machtsmisbruik, de afkoop van zonden in de aflatenhandel en de verkoop van ambten binnen de kerk. Geestelijken die zich niet hielden aan de moraal die zij zelf predikten, zoals het voorbeeld van Erasmus liet zien, die de zoon was van een priester. De devoten hoefden geen kritiek te leveren, ze hoefden er maar te zijn. Als voorbeeld van een christelijke moraal die niet werd gedreven door regels of door de straffen van de kerk, maar vooral was gebaseerd op een innerlijke overtuiging. Op verinnerlijkte waarden, gebaseerd op een eigen zoektocht naar kennis en inzicht. Een oefening die door de devoten onderling werd getoetst en in gemeenschap werd besproken.

Zelf lezen en zelf schrijven, in een gemeenschap met anderen. Zelf denken en zelf onderzoek doen, naar de eigen verhouding tot God. Het is niet zo vreemd dat devotie en humanisme bij elkaar konden komen, in het Deventer van de late vijftiende eeuw. Het is goed te begrijpen dat de Latijnse school in het modern devote Deventer de plaats werd waar voor het eerst onderwijs zou worden gegeven in de geest van het humanisme. De plek waar Erasmus zijn eerste vorming kreeg; over het belang om zelf te lezen en zelf te schrijven, zelf na te denken en onderzoek te doen. Waar hij Latijn en Grieks leerde en het belang van onderzoek naar de bronnen. De bronnen van het vroege christendom en de manier van geloven van die eerste christenen. In een zoektocht naar zuiverheid van het christelijke denken, zoals in de Italiaanse gebieden humanisten dit deden voor het klassieke denken. Die verbondenheid tussen christendom en humanisme was ouder dan de tijd van Erasmus en ging terug tot het begin van de vijftiende eeuw.

Aan de universiteiten werd in de vijftiende eeuw vooral de filosofie van Aristoteles onderwezen, maar een aristotelisme in het keurslijf van de scholastieke theologie. Daarbuiten werd ook een filosofie beoefende in de traditie van het neoplatonisme, dat populair was bij mystieke denkers. Een denken dat voet aan de grond kreeg aan de universiteit in Keulen, toen Heymeric van de Velde daar rector werd. Van de Velde was geboren in het Brabantse Son en ontwikkelde rond 1420 een eigen en originele filosofie. Daarin stond God als Schepper niet langer buiten de schepping, maar was hij als een uitvloeijing (of emanatie) in deze wereld gekomen: vanuit het Ene, tot de vormen van de dingen (zoals de mensheid), tot in de dingen zelf (zoals de mens).⁷ Een filosofie die een direct verband legde tussen God en de mens en directe kennis mogelijk achtte van het goddelijke. Door meditatie en door zelfreflectie en zonder noodzakelijke bemiddeling van de kerk. Met hem kreeg het mystieke denken ook een plek aan de universiteit.

Heymeric van de Velde werd een leermeester van Nicolaas van Cusa, de auteur van het beroemde *De docta ignorantia* (Over de wetende onwetendheid, 1440). Deze Cusanus moet zijn grote school in Deventer hebben gedaan en liet hier na zijn dood een Bursa Cusana achter, een onderkomen en studiebeurs voor studenten van deze Deventer school. De filosofie van Cusanus is te typeren als een mathematische mystiek. Met denkoefeningen liet hij lezers zien waarom zij de waarheid niet konden kennen, omdat die contra intuïtief kon zijn, gezien vanuit het perspectief van de eeuwigheid, of van God. De waarheid bestond wel en was in God, maar voor de mens niet te kennen.⁸ Mensen moesten beseft hebben van hun onwetendheid, maar dat maakte hun zoektocht naar waarheid niet minder belangrijk. Leren kennen van de waarheid begon bij ieder mens opnieuw. Dat gold voor een belangrijke man als Cusanus, die als kardinaal een hoge positie had in de kerk. Maar dat kon ook gelden voor een eenvoudige vrouw uit de Moderne Devotie.

Cusanus bleef zijn leven lang betrokken bij de devotie, zoals de beurs die hij na zijn dood naliet laat zien. Deze machtige kardinaal zal niet alleen een hoeder zijn geweest van de beweging, maar gaf die ook een filosofische rechtvaardiging, door de vrijheid van het eigen denken. De devote beweging bracht een aantal opmerkelijke denkers voort, onder wie de al eerdergenoemde Wessel Gansfort. Een theoloog die opgroeide in de traditie van de Moderne Devotie, zo was hij bevriend met Thomas a Kempis. Hij bereisde de Italiaanse gebieden en maakte hier kennis met de geest van het humanisme, die hij in 1477 meenam naar de Nederlanden en vrijelijk combineerde met het devote denken. Wat mij vooral opviel bij Gansfort is de speelsheid van zijn denken. Hij durfde het aan om fundamentele vragen te stellen bij de leer van de kerk, zoals de aflatenhandel. Omdat hij de natuurlijke zonde van de mens, zoals de kerk die predikte, niet erkende, en meende dat ieder mens zelf in staat was om in relatie met God de zonde te herstellen.⁹

De Moderne Devotie was geen geïsoleerde beweging, maar voor mij onderdeel van een filosofische traditie. Niet die van de scholastiek, of van het verchristelijkte aristotelisme, zoals dat op de universiteit werd geleerd (en waartegen ook Erasmus zich scherp zou verzetten). Wel in een buiten-academische traditie van mystiek platonisme, dat met Van de Velde naar de universiteit kwam en met Cusanus invloedrijk werd. Erasmus verwees in zijn filosofie zeker naar Plato, maar een platonist kunnen we hem niet noemen en helemaal niet een mystieke denker. Hij past wel in een andere traditie, van het noordelijke humanisme. Met Gansfort en vooral met Rudolf Agricola, of Roelof Huisman, uit het Groningse dorp Baflo, die een humanist werd onder de Italiaanse humanisten. Die ook erg belangrijk was voor de ontwikkeling van het humanistische onderwijs in Deventer, toen Erasmus daar leerling was. Van wie Erasmus het belang leerde van retorica en van de relativiteit van de kennis, en hoe die verbonden was met de individuele mens.¹⁰

De argumentatieleer van Agricola is te herkennen in Lof der Zotheid (1511), de filosofische satire die Erasmus beroemd en berucht maakte. Een lofrede van de godin van de dwaasheid, die de mensen eert omdat ze haar zo goed dienen. Waarbij iedereen met enige macht en invloed te kijk werd gezet, niet in de laatste plaats de geestelijken, waarvan de priester Erasmus ook zelf onderdeel was. Zeker geen ootmoedig boek, maar wel een waarin Erasmus de vrijheid verdedigde voor mensen om zelf te denken. Ik zie Lof der Zotheid bovendien als een oefening in het denken.¹¹ In dit nog altijd uitgegeven en veelgelezen boek leerde Erasmus de lezer om te denken vanuit een abstract perspectief, in dit geval met de blik van de dwaasheid, zoals hij dat later eveneens met die van de vrede zou doen, in Vredes weelacht (1517). Dit denken met een ander perspectief gaf de lezers ook een besef van hun eigen perspectief; de eigen bril waarmee zij naar de mens en wereld keken. En een besef, zoals Cusanus dat zei, van hun wetende onwetendheid.

Erasmus speelde graag met woorden en perspectieven en bediende zich altijd van humor en ironie. Dat maakt hem ongrijpbaar, omdat achter zijn woorden steeds andere betekenissen verscholen gingen. Erasmus was een meester van de omkering, ook in Lof der Zotheid. Want wie kon nu toch aanstoot nemen aan de kritiek van een dwaas? Maar als dwaasheid het perspectief op de kop zet, dan komt die weer rechtop te staan: ontstaat een blik, waarmee dingen kunnen worden gezien en gezegd, die anders niet zo gedacht of geschreven mochten worden. 'Hoogmoed', zo zouden moderne devoten vrees ik denken, die humor en ironie eerder zagen als de verlokkingen van de duivel. Maar toch, zie het erasmiaans, en keer het eens om: waar anders had de jonge Erasmus het belang geleerd van zelf denken en onderzoeken, anders dan aan de Latijnse school in Deventer? Bij uitstek de stad van de moderne devoten. Waar het noordelijke humanisme kon opbloeien, in de zo vruchtbare bodem van de beweging van de Moderne Devotie.

Terug naar de bronnen, terug naar het vroege christendom. Naar een geïdealiseerd beeld van de eerste christenen, voor het verval van de katholieke kerk. Ook dat leerde Erasmus van de moderne devoten. In wat voor hem misschien zijn belangrijkste werk was, de vertaling van het Nieuwe Testament, ofwel *Novum Instrumentum* (1516) genoemd. Kennis was een strijd tegen de tijd, omdat boeken verschrompelden of verbrandden, of verloren raakten. Alle teksten moesten door kopiisten steeds met de hand worden overgeschreven, zoals ook de vader van Erasmus dat had gedaan, om te voorkomen dat de kennis verdween. Dat gold ook voor de bijbel, voor het woord van God. Bij het vertalen werden fouten gemaakt, of interpretaties gegeven, die van generatie op generatie, door de eeuwen heen, werden doorgegeven. Erasmus leerde Grieks en zocht naar de oude bronnen en maakte een nieuwe vertaling van het Nieuwe Testament. Een voorstel dat eerder Rudolf Agricola had gedaan, maar dat nu door Erasmus werd uitgevoerd.¹²

Erasmus noemde zijn vertaling niet voor niets 'nieuw instrument'. Hij plaatste de oude versie van het Nieuwe Testament, door zijn geliefde voorbeeld Hieronymus, naast deze nieuwe vertaling door hemzelf. En Erasmus liet vervolgens zien welke wijzigingen hij had aangebracht. Daarin ging hij heel ver, zo ontkennde Erasmus bijvoorbeeld dat in de tekst van het Nieuwe Testament een bewijs te vinden zou zijn van de natuurlijke zondigheid van de mens – een idee dat volgens hem was gebaseerd op een vertaalfout, maar dat wel een kernpunt vormde van de leer van de katholieke kerk. Wat Erasmus vervolgens deed was niet minder dan een revolutie: hij presenteerde zijn vertaling niet als een nieuwe waarheid, maar liet de keuze aan de lezer, zoals hij dat in zijn werk veel vaker zou doen. Mensen moesten zelf nadenken en zelf hun keuzes maken, op basis van de teksten die Erasmus hun presenteerde. Waarbij hij het woord van God uit de handen haalde van theologen en in de handen gaf van lezers, die zelf kennis konden hebben van God.

De stijl van Erasmus was bepaald niet devoot – en ik vraag me af of ooit een exemplaar van *Lof der Zotheid* een devote gemeenschap zal hebben bereikt. Misschien als waarschuwing, voor duivels geschrijf? De retoriek van Erasmus was die van het humanisme, of van Agricola. Maar zijn denken was christelijk, wat hij *philosophia Christinoemde*. Een christelijk humanisme dat het gevolg was van zelf denken en van zelf onderzoeken, zoals Erasmus in Deventer moet hebben geleerd. Erasmus: een kind van de Moderne Devotie. Er zullen wel mensen zijn die zeggen: hoe kan dat nou? Hoe kan uit de Moderne Devotie een vrijzinnig humanisme komen? Zeker, dat lijkt een tegenstelling, maar goed, we hebben van Cusanus geleerd om ons daardoor niet te laten weerhouden. Maar dat is toch de omgekeerde wereld, zo zult u denken. Ja, en dat omkeren, is precies wat Erasmus ons heeft geleerd. Christendom, of humanisme; dat zijn begrippen, of abstracties. Daar ligt altijd een werkelijkheid onder, die altijd anders en interessant is.

Goed, Erasmus is dus een kind van de Moderne Devotie. Maar dat is nog lang niet alles, het wordt nog veel erger. Erasmus is lang met veel argwaan bekeken, zowel door katholieken als protestanten. Omdat hij zo ondogmatisch dacht en zijn denken zo ongrijpbaar was. Nu zijn dit kenmerken die Erasmus juist populair maken. Idealen die goed passen bij ons zelfbeeld, over hoe moderne mensen graag zouden willen zijn. Het beeld dat hij schetste van zichzelf, van geleerdheid en wijsheid, is misschien wel meer dan ooit een ideaal dat de mensen nu aanspreekt. Van zelf denken en zelf onderzoeken; kennis als een zoektocht, naar het krijgen van inzicht. Een leerweg die verbonden is met de mens en daarmee nooit objectief is. De waarheden die we niet kunnen kennen, maar waarnaar het zoeken toch waardevol is en ons tot mensen maakt. In die zin zijn wij allemaal kinderen van Erasmus. En als dat waar is, dan ligt de conclusie voor de hand. Want als Erasmus een kind is van de Moderne Devotie, dan zijn wij allen kleinkinderen van die devotie.

Nadat Het begon in Deventer verscheen, mijn essay over de Moderne Devotie, mocht ik veel lezingen geven, natuurlijk ook in Deventer. Na afloop van een lezing kwam een jonge vrouw naar mij toe die vertelde dat zij een moderne devoot was. En of dat kon – en dit zomaar mocht. Ik denk van wel. Ik ga er in ieder geval niet over en de kerk evenmin. De Moderne Devotie is een beweging van leken, die wilden leven in gemeenschap, juist om zelf te leren zoeken naar inzicht in hun God. Dat ideaal van vrijheid in gebondenheid lijkt me nog altijd relevant. In een tijd waarin jonge mensen weer op zoek gaan naar religie, maar dit vaak doen in een dogmatische vorm, in hun hang naar zekerheden. Met name jonge mannen die kiezen voor een orthodox katholicisme. De Moderne Devotie laat zien dat er ook andere tradities waren, die een heel andere houding leren. Geloven niet zozeer als het volgen van gegeven antwoorden, maar als een blijvende zoektocht naar kennis. Inzicht vooral, zoals Erasmus het leerde, in onze eigen onwetendheid.

1 Sandra Langereis, Erasmus. Dwarsdenker. Een biografie (Amsterdam 2023) 714.

2 Johan Huizinga, Herfsttij der Middeleeuwen (1919) Verzamelde Werken III (Haarlem 1949) 277 en 325-326

3 Theun de Vries, Ketterij. Veertien eeuwen ketterij, volksbeweging en kettergericht (Amsterdam 1982) 286-287

4 Ronald van Raak, Het begin in Deventer. De waarden van de Moderne Devotie (Amsterdam 2025)

5 Desiderius Erasmus, Het leven van Hieronymus (1516) (Rotterdam 2007) 36.

- 6 *De geestelijke oefeningen van Ignatius van Loyola (1548) (Voorhout 1953) 907*
- 7 *Maarten Hoenen, Heymeric van de Velde. Eenheid in de tegendelen (Baarn 1990) 24-48*
- 8 *Geert den Hartog, Cusanus. Over de wetende onwetenschap (1440) (Eindhoven 2023) 11-38*
- 9 *Fokke Akkerman, Gerda Huisman en Arjo Vanderjagt (red.) Wessel Gansfort (1419-1489) and Northern Humanism (Leiden 1993)*
- 10 *Marc van der Poel, Rudolf Agricola. Over dialectica en humanisme (Baarn 1991) 11-44*
- 11 *Ronald van Raak, Spelen met waarden, betalen met gedachten. Erasmus, Spinoza en dat wat ons bindt (Amsterdam 2024) 37-42*
- 12 *Sandra Langereis, Erasmus. Dwarsdenker. Een biografie (Amsterdam 2023) 546-549*

Ronald van Raak is hoogleraar Filosofie in Nederland, Erasmus Universiteit Rotterdam